

Głos tłumacza w polsko-słoweńskim dialogu międzykulturowym

The Translator's Voice in a Polish-Slovenian Intercultural Dialogue

Monika Gawlak

<https://orcid.org/0000-0002-0002-5107>

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE

monika.gawlak@us.edu.pl

Data zgłoszenia: 26.02.2024 r. | Data akceptacji: 25.06.2024 r.

ABSTRACT | The article presents considerations on the role and activities of the translator in a Polish-Slovenian intercultural dialogue. In addition to translating works, translators from peripheral languages engage (to a greater or lesser extent) in various translation-related activities. This also applies to translators of Slovenian literature in Poland. Their role as cultural intermediaries, ambassadors, animators and literary agents becomes important. The article uses the theory of the French sociologist Pierre Bourdieu, which is helpful in describing the complex interaction of various social and cultural realities.

KEYWORDS | Slovenian literature in Poland, literary translation, translator's activities, Bourdieu's theory, Polish-Slovenian intercultural dialogue

W ostatnich latach obserwujemy coraz większą potrzebę dowartościowania roli tłumacza i traktowania go na podobnych prawach co autora. Ma to związek z dynamicznymi procesami kulturowymi, zmieniającą się świadomością przekładu i weryfikacją jego miejsca w kulturze. Tendencje te przejawiają się na różne sposoby, m.in. poprzez wskazywanie nazwiska tłumacza na okładce, uwzględnianie jego zasług przy nagradzaniu dzieł, częstsze pojawianie się komentarzy tłumaczy (np. w postaci perytekstów), przeprowadzanie z nimi wywiadów itp. Warto zatem zwrócić uwagę na rolę i zaangażowanie autorów tłumaczeń w powstawanie i upowszechnianie przekładów tzw. literatur o mniejszym zasięgu oddziaływania, z tzw. języków peryferyjnych¹, a konkretnie tłumaczy literatury słoweńskiej. Rola ta jest bowiem nieco inna niż w przypadku pośredników kultur i języków centrowych czy hipercentrowych.

Na wstępie należałoby doprecyzować rozumienie tytułowego określenia „głos tłumacza”, gdyż może przywoływać różne konotacje. Po wpisaniu tak brzmiącego hasła w wyszukiwarkę rekordy odsyłają przede wszystkim do zagadnień dotyczących tłumaczenia maszynowego, co wiąże się z dynamicznym rozwojem nowych technologii również w obszarze translacji i świadczy o dużej roli tłumaczenia automatycznego, translatorów AI czy tzw. tłumacza głosowego we współczesnych realiach. Niniejszy artykuł stanowi jednak próbę zwrócenia uwagi na zjawisko odmienne — zasadniczą rolę czynnika ludzkiego w transferze międzykulturowym. Przy czym chodzi nie tylko o decyzje na poziomie języka, przekształceń translatorskich, tzw. mikrowyborów², lecz także o różnorodne działania na wielu etapach transferu kulturowego literatury obcej — w tym wypadku słoweńskiej. Określenie „głos tłumacza” rozumiane będzie zatem przede wszystkim jako udział i zaangażowanie osoby tłumacza w rozwój dialogu polsko-słoweńskiego w subpolu translatorskim. Tak pojmowany głos ma związek z przyjmowaną postawą, łączy się (posiłkując się *Słownikiem języka polskiego*)³ z „wewnętrznym nakazem”, „decyzją” wyrażoną poprzez jakieś działanie.

- 1 Na temat hierarchii lingwistycznej w kontekście translacji por. T. Warczok: *Dominacja i przekład. Struktura tłumaczeń jako struktura władzy w światowym i polskim systemie literackim*. W: *Literatura polska po 1989 roku w świetle teorii Pierre’a Bourdieu*. Podręcznik. Red. G. Jankowicz, P. Marecki, M. Sowiński. Korporacja Ha!art, Kraków 2015, s. 16—39.
- 2 Rozróżnienie na makrowybory i mikrowybory tłumacza zaproponowała Bożena Tokarz. Por. B. Tokarz: *Wstęp*. „Przekłady Literatur Słowiańskich” 2009, t. 1, cz. 1: *Wybory translatorskie 1990—2006*, s. 11.
- 3 *Słownik Języka Polskiego*, wersja internetowa. Hasło: *Głos*. <https://sjp.pwn.pl/szukaj/g%C5%82os.html> [dostęp: 3.01.2024].

W odniesieniu do przekładu metaforą głosu posłużyła się m.in. Agnieszka Romanowska, pisząc o seriach translatorskich⁴. W kontekście słowiańskim (konkretnie tłumaczeń literatury polskiej na język słoweński) Andrej Šurla zwrócił uwagę na „cichą rozmowę przekładów Tonego Pretnara” z polską poezją, wykazując intersubiektywny wymiar dorobku tego wybitnego tłumacza⁵. W takim ujęciu głos tłumacza rozumiany jest jako pozostawione przez niego w tekście docelowym „ślady”, o których pisała Urszula Dąbska-Prokop⁶. Bywają nieznaczące, niczym inny charakter pisma, inny ton wypowiedzi; czasem jednak zdecydowanie świadczą o swoistej interpretacji dzieła i różnie motywowanym odejściu od oryginału. W jednym i drugim przypadku (na co wskazywał np. Edward Balcerzan)⁷ wyraźne/widoczne są zwłaszcza (a może jedynie) dla badacza przekładu. Uwzględniając autorskie kompetencje tłumacza (za Anną Legeżyńską)⁸, można więc uznać, że przekład to oryginał wypowiedziany głosem tłumacza — pośrednika międzykulturowego.

Zasygnalizowany w tytule udział (głos) tłumacza w polsko-słoweńskim dialogu to bardzo złożone zagadnienie, które można rozpatrywać z wielu perspektyw, a kompleksowe jego omówienie wymagałoby szeroko zakrojonych badań o charakterze interdyscyplinarnym. Ramy artykułu pozwalają skupić się jedynie na wycinku tego zagadnienia, dlatego autorka zdecydowała się na wybór materiału sprowadzony do niektórych tytułów słoweńskiej prozy (konkretnie powieści) oraz do najważniejszych przykładów różnego rodzaju działań tłumaczy, co umożliwi dokonanie koniecznych uogólnień.

Egzemplifikacje głosu tłumacza ujawnionego na poziomie przekształceń translatorskich będących wyrazem swego rodzaju interpretacji omówione zostaną w oparciu o kilka wybranych tytułów. Przeniesienie tej pierwszej informacji metatekstowej niejednokrotnie wydaje się kwestią istotniejszą, a zarazem trudniejszą niż jego nadanie dziełu przez autora prymarnego. Wprowadzanie bowiem tekstu w przestrzeń kultury sekundarnej wiąże się nie tylko z postulatem uwzględnienia czynników językowych, a więc

4 A. Romanowska: *Za głosem tłumacza. Szekspir Iwaszkiewicza, Miłosza i Gałczyńskiego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2017, s. 340.

5 A. Šurla: *Cicha rozmowa ostatnich przekładów Tonego Pretnara*. „Przekłady Literatur Słowiańskich” 2009, t. 1, cz. 1, s. 278—292.

6 U. Dąbska-Prokop: *Śladami tłumacza. Szkice*. Viridis, Kraków 1997.

7 E. Balcerzan: *Tłumaczenie jako „wojna światów”*. W *kręgu translatoryki i komparatystyki*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2011.

8 Por. A. Legeżyńska: *Tłumacz i jego kompetencje autorskie. Na materiale powojennych tłumaczeń z A. Puszkina, W. Majakowskiego, I. Kryłowa, A. Błoka*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999.

„wierności” czy lojalności wobec oryginalnego tytułu, lecz także z koniecznością wzięcia pod uwagę bardzo wielu czynników pozajęzykowych wpływających na odbiór dzieła, a więc uwarunkowań natury społecznej, mentalnej i kulturowej. Chodzi zatem o zachowanie (lub nadanie — w przypadku decyzji tłumacza o znacznej modyfikacji tytułu) z jednej strony cech takich jak intencjonalność czy informatywność, a z drugiej sytuacyjność czy akceptowalność. Dlatego też decyzja co do tytułu dokonywana przez tłumacza⁹, autora sekundarnego, wymaga uwzględnienia całokształtu nowej sytuacji aktu komunikacyjnego, w jakiej będzie funkcjonował przekład. Tłumacz uruchamia zatem szeroko pojmowaną kompetencję pragmatyczną, aby sprostać temu zadaniu. Zmuszony jest do dokonania rekontekstualizacji i reinterpretacji dyktowanych wymogami kultury sekundarnej. Przeniesienie tytułu wymaga zatem nieco innego podejścia, innej strategii niż ta odnosząca się do całości tekstu literackiego. Świadczy o tym choćby skrajna praktyka w tym względzie (myśląc szeroko o przekładach tytułów dzieł literackich, jak również koncentrując się jedynie na przekładach tytułów prozy słoweńskiej), od tłumaczenia literalnego lub zapożyczenia do całkowitego odejścia od tytułu oryginału.

Najbardziej znamienne — jeśli chodzi o „ślady tłumacza”, jego „głos” i kompetencje autorskie — wydają się tytuły odbiegające od oryginału. Przy czym autorka nie rości sobie prawa do rozstrzygania, na ile tłumacz powinien ingerować w brzmienie tytułu i do jakiego stopnia może go zmienić, zakładając, że odejście od oryginału było intencjonalne i wynikało z głębszej analizy całokształtu transferu kulturowego.

Śięgając po literaturę słoweńską publikowaną przed 1989 rokiem, można wskazać w tym kontekście na powieść France Bevka *Kaplan Martin Čedermac*¹⁰ (dosł. „Kapłan Martin Čedermac”), która w przekładzie na język polski zyskała tytuł *Słońce w dolinie*. Tłumacz, Marek Antoni Wasilewski, decyduje się na tytuł metaforyczny, pozostający w związku z głębokim planem treściowym oraz sensem ideowym obecnym w słoweńskim utworze. Natomiast dzieło Ivana Potrča zatytułowane *Na kmetih* (dosł. „Na wsi”) ukazało się w Polsce w przekładzie Marii Krukowskiej pt. *Białe czereśnie* (1961). Tytuł oryginału koresponduje z przestrzenią, miejscem wydarzeń, będącymi tłem dla uczu-

9 Świadomie pominięta zostaje kwestia potencjalnego nadania tytułu dziełu tłumaczonemu przez wydawcę.

10 Powieść słoweńskiego autora jest co prawda przełożona z języka serbochorwackiego, ale tytuł jest tu niemal identyczny — *Kapelan Čedermac*, następuje w nim tylko redukcja imienia bohatera. Zagadnienie przekładu z innego języka niż oryginał znacznie wykracza poza temat tego artykułu i powinno dotyczyć ewentualnych przesunięć w całym tekście.

ciowych perypetii bohaterów, zawiera deskrypcję tematyczną i formalną¹¹, odnoszącą się do odmiany powieści. Tłumaczka wykorzystuje jednak motyw czereśni pojawiający się w kontekście platonicznej, wyidealizowanej miłości pomiędzy postaciami. W polskim tytule brak deskrypcji tematycznej czy formalnej, jak również nawiązania do wzorca gatunkowego powieści chłopskiej, z którym utwór Potrča wchodzi w dialog. Polski tytuł staje się natomiast metaforyczny/symboliczny i zyskuje funkcję poetycką. Jest rezultatem interpretacji tłumaczki¹², wydobywa inną płaszczyznę tematyczną niż oryginał, a sytuując ją jako pierwszą informację metatekstową, inaczej też profiluje odbiór dzieła.

Kolejnym przykładem wartym wzmianki jest powieść Mihiy Mazziniego pt. *Telesni čuvaj* wydana w Polsce w 2000 roku. Tłumacz, Wojciech Domachowski, mógł wybrać ekwiwalent dosłowny „ochroniarz”, „osobisty/prywatny ochroniarz”, przez co tytuł wskazywałby na funkcję pełnioną przez głównego bohatera i zawierałby deskrypcję formalną odnoszącą się do kryminalno-sensacyjnego charakteru utworu. Wybiera jednak określenie *Pies* jako polską wersję tytułu, co w kontekście fabuły nie jest bezzasadne, sugeruje wątki policyjne obecne w dziele, ale zawiera informacje metatekstowe niezakładane przez tytuł oryginalny, odnoszące się do fizjonomii protagonisty. Prawdopodobnie tłumacz zdecydował się na nawiązanie intertekstualne do znanego w latach 90. w Polsce filmu kryminalnego w reżyserii Władysława Pasikowskiego pt. *Psy*. Polski tytuł może jednak równie dobrze przywoływać asocjacje z młodzieżową lekturą przygodową (*O psie, który jeździł koleją*).

Warto zwrócić uwagę na jeszcze jeden przykład — tytuł powieści Gorana Vojnovicia nagrodzonej w Polsce w 2020 roku nagrodą Angelus. W oryginale brzmi on *Jugoslavija, moja dežela*, a tłumaczka, Joanna Pomorska, decyduje się ująć go jako *Moja Jugosławia*. Jej propozycja jest wynikiem kompleksowej analizy relacji: tytuł oryginalny — dzieło — prymarny krąg odbiorców i tytuł przekładu — utwór tłumaczony — sekundarny krąg adresatów. Uwzględnia ważne konotacje u odbiorców kultury wyjściowej oraz przyjmującej, zwłaszcza pokolenia, które pamięta krwawy rozpad Jugosławii. Tłumaczka zarówno kierowała się lojalnością wobec oryginału, jak i dążyła do zagwarantowania dziełu szerokiej recepcji w nowej przestrzeni kulturowej, biorąc przy tym pod uwagę wiedzę uprzednią czytelników. W zaproponowanym tytule znika co prawda odniesienie do popularnego hasła „Slovenija, moja dežela”, a tym samym jego ironiczny wydźwięk, ale w zasadzie jest ono rozpoznawalne tylko

11 Za: H. Markiewicz: *Tytuły dzieł literackich*. W: idem: *Zabawy literackie*. Oficyna Literacka, Kraków 1992, s. 14.

12 Być może inspiracją w tym wypadku był tytuł filmu powstałego na podstawie powieści Potrča, również operujący metaforą i barwą — *Rdeče klasje* (dosł. „Czerwone kłosy”).

w prymarnym kręgu odbiorczym. Dążenie jedynie do zachowania tego związku byłoby jednostronne i — wobec ostatecznego wyboru tłumaczki — niekorzystne. Nazwa obcego, i wzbudzającego niegdyś ogromną ciekawość Polaków, tworu państwowego, w połączeniu z zaakcentowanym poprzez inwersję zaimkiem dzierżawczym w pierwszej osobie liczby pojedynczej, pełni funkcję atraktywną, pozwala na identyfikację już na poziomie wstępnej informacji metatekstowej i sugeruje opowieść o charakterze osobistym.

Wspomniany udział autora sekundarnego w dialogu międzykulturowym nie ogranicza się jednak tylko do przetłumaczenia dzieła. Zwłaszcza w przypadku tzw. literatur o mniejszym zasięgu oddziaływania ważna staje się jego rola pośrednika, ambasadora i animatora, który dzięki swojej pasji i determinacji angażuje się także w szeroko pojmowane działania okołoprzekładowe. Dlatego też należy zwrócić uwagę na konieczność „zabierania głosu” przez tłumacza języków peryferyjnych już na etapie wyboru dzieła oraz na jego starania o to, by przekład został wydany, by miał szansę dotrzeć do odbiorców sekundarnych.

W tej części artykułu przywołane zostaną pojęcia francuskiego socjologa Pierre’a Bourdieu. Jego teoria oferuje szeroki słownik terminów oraz całościowy model badania i opisu różnych rzeczywistości społecznych i kulturowych, a także sposobów działania w ich obrębie. Służą temu m.in. terminy takie jak: pole społeczne, literackie (w omawianym kontekście subpole translatorskie), aktor (agent, aktant), habitus, kapitał (społeczny, symboliczny) itd.

W omawianiu różnorodnych działań tłumacza związanych z całościowym transferem kulturowym pomocna jest koncepcja pola literackiego i subpola translatorskiego jako wycinka przestrzeni społecznej wyodrębnionego ze względu na pewne konkretne działania i interakcje, złożonego systemu instytucji, napięć i zależności wiążących dzieło literackie bądź artystyczne (w naszym wypadku przekład) ze światem społecznym¹³. Wskazywał na to już Robert Escarpit, pisząc o „aparacie rozpowszechniania” (produkcja, rynek, konsumpcja), w którym produkt literacki (również ten będący przekładem) stanowi „rezultat szeregu wyborów dokonanych przez rozmaite filtry społeczne, ekonomiczne i kulturowe [...]”¹⁴ i sytuować go należy w obszarze komunikacji społecznej.

Istotne, warunkowane politycznie zmiany, jakie dokonały się po 1989 roku względem polityki kulturalnej i wydawniczej w Polsce (w tym dotyczącej

13 P. Bourdieu: *Zaproszenie do socjologii refleksyjnej*. Przeł. A. Sawisz. Oficyna Naukowa, Warszawa 2001, s. 327.

14 R. Escarpit: *Literatura a społeczeństwo*. Przeł. J. Lalewicz. W: *Współczesna teoria badań literackich za granicą. Antologia*. T. 3. Oprac. H. Markiewicz. Wydawnictwo Literackie, Kraków 1976, s. 173.

przekładów), odejście od centralnie sterowanych planów wydawniczych oraz fakt, że literatura tłumaczona ze sfery upaństwowionej przeszła do sfery sprywatyzowanej, powodują, że zmieniła się również sytuacja samych tłumaczy i ich rola. Wciąż definiuje się ich sposób działania w polu literackim, na które znacznie większy wpływ ma ekonomia kultury i potrzeby rynku. Autor sekundarny, prócz swej podstawowej roli tłumacza i pośrednika międzykulturowego, staje się także mediatorem pomiędzy różnymi obszarami pola społecznego, pomiędzy kulturą a rynkiem. Dotyczy to zwłaszcza tłumaczy z tzw. języków peryferyjnych. To oni najczęściej proponują autora i tekst, dokonują makrowyborów (czasami z pomocą innych pośredników — badaczy, przedstawicieli opiniotwórczych środowisk kultury), niejednokrotnie pośredniczą w pozyskaniu praw do wydania dzieła, w uzyskaniu dofinansowania przekładu oraz samej publikacji książki. Przyjmują aktywną postawę, promując literaturę twórców nieznaną bądź mało znaną polskiemu czytelnikowi, wchodząc zatem w rolę agentów literackich.

Wiele wskazuje na to, że w przypadku literatury o mniejszym zasięgu oddziaływania o obecności przekładów w polu literatury przyjmującej, w subpolu translatorskim, decyduje nie tylko samo przetłumaczenie dzieła, lecz także wkład tłumacza (i nie tylko jego) w rozpowszechnianie informacji o przekładzie, o literaturze i kulturze danego kraju (np. poprzez peryteksty czy wywiady), jego aktywna postawa w poszukiwaniu ciekawych utworów, zaangażowanie w przekonanie wydawcy o wartości danego dzieła oraz niejednokrotnie podejmowane przez niego zabiegi umożliwiające pozyskanie środków na wydanie lub sam przekład.

Tłumacze literatury słoweńskiej w Polsce po 1989 roku podejmowali różne inicjatywy w subpolu translatorskim: redagowali zbiory i antologie, prowadzili działalność publicystyczno-popularyzatorską na łamach czasopism literackich, a także współorganizowali wydarzenia kulturalne z udziałem słoweńskich twórców, stawali się rzecznikami dzieła, agentami literackimi, uczestnicząc w różnych etapach procesu wydawniczego. Ich głos wybrzmiał również we wstępach lub posłowiach do przygotowanych przez nich przekładów oraz w wywiadach, co niewątpliwie jest cenne zarówno z uwagi na przybliżanie w ten sposób ważnego kontekstu społeczno-kulturowego tekstów obcej literatury, jak również dlatego, że tego typu działania około-przekładowe zwiększają możliwości dotarcia publikacji do rąk czytelnika sekundarnego.

Autorzy przekładów literatury słoweńskiej przynależą najczęściej do szerszego pola kultury lub edukacji, czasem łączą rolę tłumacza i twórcy literatury rodzimej, redaktora czy nauczyciela akademickiego, niemniej w żadnym z przypadków, podobnie zresztą jak pisarze (co starał się wykazać Bernard

Lahire)¹⁵, nie pozostają tylko w jednej roli — tłumacza¹⁶. Dlatego też w odniesieniu do nich możemy mówić o sytuacji zmoltiplikowanego społecznego uczestnictwa¹⁷.

Przekładów książkowych literatury słoweńskiej po 1989 roku dokonują tłumacze, którzy przynależą do różnych generacji, prezentują różne preferencje co do makrowyborów oraz różne strategie mikrowyborów, zależne od wiedzy, upodobań estetycznych i wrażliwości. W odniesieniu do poezji będą to: Katarina Šalamun-Biedrzycka, Miłosz Biedrzycki, Adam Wiedemann, Agnieszka Będkowska-Kopczyk, Michał Kopczyk, Olga Laić-Krowicka, Karolina Bucka Kustec, Maciej Olszewski, Marcin Warmuz i Marlena Gruda. W obszarze prozy: Joanna Pomorska, Wojciech Domachowski, Tomasz Łukaszewicz, Marlena Gruda, Ewa Ziewiec oraz Agnieszka Żuchowska-Arendt. Istnieją również tłumaczenia opublikowane w czasopismach, tomach zbiorowych, broszurach, których autorzy nie zostali tu wymienieni.

Znaczny wzrost liczby przekładów literatury słoweńskiej, który miał miejsce po 1989 roku, wiąże się niewątpliwie z powstaniem studiów słowenistycznych na kilku polskich uniwersytetach (na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach w roku akademickim 1991/92, na Uniwersytecie Warszawskim w roku 1993/94). Odegrały one (podobnie jak wcześniej istniejące lektoraty) dużą rolę w nauczaniu języka słoweńskiego oraz rozpowszechnianiu wiedzy na temat kultury słoweńskiej, w ożywianiu kontaktów polsko-słoweńskich, a także w podnoszeniu kompetencji translatorskich i promowaniu średniego i młodszego pokolenia tłumaczy.

Wybory tłumaczy poparte są wiedzą (słowenistyczną, sławistyczną i polonistyczną), doświadczeniem literackim i wrażliwością na słowo. Niejednokrotnie ich kontakt z literaturą słoweńską ma szeroki zasięg, gdyż obejmuje także (wspólne z przekładanymi twórcami) uczestnictwo w różnych wydarzeniach kulturalnych oraz wspólną realizację przedsięwzięć literackich, translatorskich czy artystycznych. Sięgają oni po twórczość potwierdzoną recepcją czytelniczną w kulturze wyjściowej, choć czasem widzianą z niewielkiego dystansu czasowego. Dokonując takiego wyboru, odpowiadają także na własne i zbiorowe potrzeby, inspiracje intelektualne i emocjonalne, a kryterium stanowi najczęściej kapitał kulturowy pisarzy, osobiste zainteresowania i gusta, ale również przynależność generacyjna autora. W selekcji tekstów dostrzec można również aspekt interpersonalny, co w zasadzie w mniejszym

15 B. Lahire: *Podwójne życie pisarzy*. Przeł. I. Okulska. W: *Socjologia literatury. Antologia*. Red. G. Jankowicz, M. Tabaczyński. Korporacja Ha!art, Kraków 2015, s. 60—86.

16 M. Gawlak: *Podwójne życie tłumacza*. „Przekłady Literatur Słowiańskich” 2018, t. 9, cz. 1, s. 59—73.

17 B. Lahire: *Podwójne życie pisarzy*...

lub większym stopniu odnosi się do wyborów translatorskich z literatury słoweńskiej w ogóle.

Należy dodać, że tłumacze ci swoje działania w polu społecznym poszerzają o różnego typu aktywności popularyzatorskie — piszą na temat literatury słoweńskiej bądź kontaktów polsko-słoweńskich teksty naukowe (Będkowska-Kopczyk, Kopczyk, Gruda) lub na różne sposoby (w wywiadach, poprzez zgłaszanie tłumaczonych dzieł do nagród literackich) dają świadectwo uznania dla poezji słoweńskiej (Biedrzycki, Wiedemann), a także organizują wydarzenia kulturalne i warsztaty translatorskie (Będkowska-Kopczyk, Biedrzycki). W wielu obszarach realizują zatem habitus tłumacza i swą rolę tłumacza jako aktywnego pośrednika międzykulturowego. Z kolei Łukaszewicz prezentuje habitus poszerzony o dyspozycje związane z polem wydawniczym. Brał aktywny udział w zakładaniu i działalności wydawnictwa Międzymorze, które przyczyniło się do publikowania literatury słoweńskiej w latach 2009—2011.

Ważną motywacją dla tłumaczy literatury słoweńskiej jako pośredników międzykulturowych jest niewątpliwie potrzeba poszerzenia wrażliwości poznawczej i emocjonalnej oraz możliwość odkrycia nowych obszarów doznań estetycznych przez rodzimy krąg odbiorców¹⁸. Kieruje nimi ciekawość innej kultury wraz z charakterystycznymi dla niej zjawiskami, jak również tymi marginalnymi. Jako mediatorzy pomiędzy różnymi domenami pola społecznego — kulturą i rynkiem — inwestują kapitał kulturowy, jakim dysponują (kompetencje językowe, retoryczno-pragmatyczne, encyklopedyczne, kulturowe), wierząc w wartość działań, które podejmują — *illusio*¹⁹. Twórczość translatorska bazuje na wytworzonym „efekcie wiary” (*illusio*), którego wstępnym warunkiem jest akceptacja reguł obowiązujących w danym polu społecznym. Tłumaczenia są więc odpowiedzią na wewnętrzny imperatyw, „głos wewnętrzny” powodowany wiarą w wartość praktyki przekładowej i wydawniczej oraz w związane z nią konsekwencje estetyczne i społeczne: „Wiara ma zatem zasadnicze znaczenie dla przynależności do pola”²⁰. W odniesieniu do literatury przekładanej zwykle współdzielona jest z innymi osobami zaangażowanymi w proces wydawniczy (w przypadku decyzji

18 Por. B. Tokarz: *Wzorzec, podobieństwo, przypominanie*. Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice 1998, s. 61.

19 Por. P. Bourdieu: *Medytacje pascaliańskie*. Przeł. K. Wakar. Oficyna Naukowa, Warszawa 2006, s. 94. Kierując się teorią Bourdieu, *illusio* w omawianym przypadku oznaczać będzie wiarę w wartość praktyki przekładowej i wydawniczej oraz związane z nią rezultaty estetyczne oraz społeczne.

20 Por. P. Bourdieu: *Zmysł praktyczny*. Przeł. M. Falski, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008, s. 93.

o publikowaniu dzieła)²¹. Tłumacze, będąc „wtajemniczonymi”²², mają świadomość kapitału symbolicznego, jakim cechują się wybierane przez nich dzieła, i to wiara w wartość przeniesienia tego kapitału do kręgu kultury sekundarnej jest bodaj najważniejszym czynnikiem decydującym o powstawaniu przekładów. Dodatkowo wiara ta — szczególnie w przypadku przekładów literackich z języków peryferyjnych — jest na tyle silna, że tłumacze najczęściej aktywnie biorą udział w różnych etapach procesu wydawniczego (np. pośredniczą pomiędzy wydawcami z Polski a słoweńskimi instytucjami dofinansowującymi różne etapy wydania publikacji, angażują się w proces pozyskania praw autorskich). Decydują się w ten sposób na uczestnictwo w działaniach, którym można przypisać walor kulturotwórczy i mediacyjny. Będąc wkładem w rozwój kultury i współpracy międzynarodowej, stanowią one swego rodzaju „zysk symboliczny”.

Biorąc pod uwagę wprowadzony przez Jerzego Jarniewicza podział na tłumaczy ambasadorów i legislatorów, należy uznać, że przekładający literaturę słoweńską łączą w sobie obie te postawy. Dążą bowiem do zaprezentowania kulturze docelowej najbardziej reprezentatywnych autorów, dzieł i poetyk literatury wyjściowej, wybierają pisarzy o określonym kapitale symbolicznym, a jednocześnie ich wybory mają aspiracje zainspirowania artystów i odbiorców kultury sekundarnej i zainicjowania dialogu twórczego²³. Katarzyna Majdzik w kontekście przekładów literatury chorwackiej, a konkretnie powieści Miljenka Jergovicia, tłumacza takiego nazywa hybrydą — „ambasadorem z ambicjami legislacyjnymi”²⁴. W przypadku przekładów z języków peryferyj-

21 W wielu przypadkach bowiem — na co zwraca uwagę Bożena Tokarz — można obserwować raczej przepaść interesów między tłumaczami a dysponentami (wydawcami), co jest przyczyną stosunkowo małej liczby publikowanych przekładów literatur mniejszych, peryferyjnych, południowosłowiańskich.

22 Por. B. Tokarz: *Spotkania. Czasoprzestrzeń przekładu literackiego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2010, s. 20.

23 Por. J. Jarniewicz: *Gościnność słowa. Szkice o przekładzie literackim*. Znak, Kraków 2012, s. 23, 26. Z pewnością sytuacja taka ma związek z faktem, iż podział Jarniewicza dotyczy tłumaczy literatury anglojęzycznej, czyli powstałej w języku hipercentrycznym, literatury, której obraz osiągnięć kanonicznych jest w dużej mierze ustalony. W przypadku literatury słoweńskiej rozważana jest sytuacja tłumaczy z języka peryferyjnego i literatury, co do której nawet tzw. kanoniczne dzieła będą w kulturze przyjmującej mało znane, będą zatem posiadać ograniczony potencjał do inspiracji i dialogu.

24 K. Majdzik: *Literatura chorwacka i jej polscy ambasadorzy. Uwagi do bibliografii przekładów literatury chorwackiej w Polsce w latach 2007–2013*. „Przekłady Literatur Słowiańskich” 2014, t. 5, cz. 2, s. 46. O tłumaczu-hybrydzie pisze również Bożena Tokarz. Figurę tę łączy jednak z faktem zanurzenia osoby tłumacza w dwóch językach i dwóch kulturach, a także z ciągłą koniecznością ich przekra-

nych tłumacz jako pośrednik międzykulturowy ma do odegrania szczególną rolę i zupełnie inne zobowiązania niż autor przekładów z literatur metropolitalnych (anglojęzyczna, francuskojęzyczna).

Trudno przewidzieć, ile słoweńskich powieści, opowiadań, esejów, wierszy i dramatów byłoby dostępnych w języku polskim bez determinacji i starań tłumaczy nie tylko o ich przełożenie, lecz także o ich wydanie. Może ukazałyby się utwory Draga Jančara i Evalda Flisara, ale czy opublikowano by powieści Gorana Vojnovicia? Opowiadania Vlada Žabota? Czy pojawiłyby się antologia słoweńskiej poezji kobiecej *Szesnaście poetek słoweńskich*? Rzecz jasna, nie można pominąć bardzo istotnej roli wydawców, redaktorów czy innych inicjatorów procesu translatorskiego, niemniej główną intencją niniejszego artykułu jest podkreślenie faktu, że rola i zaangażowanie samego tłumacza w przypadku przekładów z języków peryferyjnych nie ogranicza się jedynie do pracy ze słowem.

Literatura

- Balcerzan E.: *Tłumaczenie jako „wojna światów”*. W *kręgu translatoryki i komparatystyki*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2011.
- Bourdieu P.: *Zaproszenie do socjologii refleksyjnej*. Przeł. A. Sawisz. Oficyna Naukowa, Warszawa 2001.
- Bourdieu P.: *Medytacje pascaliańskie*. Przeł. K. Wakar. Oficyna Naukowa, Warszawa 2006.
- Bourdieu P.: *Zmysł praktyczny*. Przeł. M. Falski. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008.
- Dąmbska-Prokop U.: *Śladami tłumacza. Szkice*. Viridis, Kraków 1997.
- Escarpit R.: *Literatura a społeczeństwo*. Przeł. J. Lalewicz. W: *Współczesna teoria badań literackich za granicą. Antologia*. T. 3. Oprac. H. Markiewicz. Wydawnictwo Literackie, Kraków 1976, s. 148—181.
- Gawlak M.: *Podwójne życie tłumacza*. „Przekłady Literatur Słowiańskich” 2018, t. 9, cz. 1, s. 59—73.
- Jarniewicz J.: *Gościnność słowa. Szkice o przekładzie literackim*. Znak, Kraków 2012.

czania: „Tłumacz przypomina hybrydę powstałą w procesie ciągłego przekraczania granic oraz interioryzowania doświadczeń obcej kultury i języka”. B. Tokarz: *Spotkania...*, s. 249.

- Lahire B.: *Podwójne życie pisarzy*. Przeł. I. Okulska. W: *Socjologia literatury. Antologia*. Red. G. Jankowicz, M. Tabaczyński. Korporacja Ha!art, Kraków 2015, s. 60—86.
- Legeżyńska A.: *Tłumacz i jego kompetencje autorskie. Na materiale powojennych tłumaczeń z A. Puszkina, W. Majakowskiego, I. Kryłowa, A. Błoka*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999.
- Majdzik K.: *Literatura chorwacka i jej polscy ambasadorzy. Uwagi do bibliografii przekładów literatury chorwackiej w Polsce w latach 2007—2013*. „Przekłady Literatur Słowiańskich” 2014, t. 5, cz. 2, s. 43—60.
- Markiewicz H.: *Tytuły dzieł literackich*. W: idem: *Zabawy literackie*. Oficyna Literacka, Kraków 1992, s. 13—34.
- Romanowska A.: *Za głosem tłumacza. Szekspir Iwaszkiewicza, Miłosza i Gałczyńskiego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2017.
- Słownik Języka Polskiego*, wersja internetowa. Hasło: Głos. <https://sjp.pwn.pl/szukaj/g%C5%82os.html> [dostęp: 3.01.2024].
- Šurla A.: *Cicha rozmowa ostatnich przekładów Tonego Pretnara*. „Przekłady Literatur Słowiańskich” 2009, t. 1, cz. 1, s. 278—292.
- Tokarz B.: *Wzorzec, podobieństwo, przypominanie*. Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice 1998.
- Tokarz B.: *Wstęp*. „Przekłady Literatur Słowiańskich” 2009, t. 1, cz. 1: *Wybory translatorskie 1990—2006*, s. 7—11.
- Tokarz B.: *Spotkania. Czasoprzestrzeń przekładu literackiego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2010.
- Warczok T.: *Dominacja i przekład. Struktura tłumaczeń jako struktura władzy w światowym i polskim systemie literackim*. W: *Literatura polska po 1989 roku w świetle teorii Pierre’a Bourdieu. Podręcznik*. Red. G. Jankowicz, P. Marecki, M. Sowiński. Korporacja Ha!art, Kraków 2015, s. 16—39.

Monika Gawlak

Głos tłumacza w polsko-słoweńskim dialogu międzykulturowym

STRESZCZENIE | Określenie „głos tłumacza” w artykule rozumiane jest przede wszystkim jako udział i zaangażowanie tłumacza w rozwój dialogu polsko-słoweńskiego w polu translatorskim. Głos ten wybrzmiewa już na poziomie tytułu, jeśli odbiega on od tytułu dzieła oryginalnego, co omówione zostało na wybranych przykładach (tytuły powieści France Bevka, Ivana Potrča, Mihiy Mazziniego). Co ważne, działania te nie ograniczają się jedynie do przełożenia dzieła — zwłaszcza gdy chodzi o przekłady z tzw. języków peryferyjnych. W ich przypadku istotna staje się rola tłumacza jako pośrednika, ambasadora, animatora, który dzięki swojej pasji angażuje się także w działania okołoprzekładowe. Autorzy przekładów literatury słoweńskiej w Polsce

(po 1989 roku) prowadzili działalność publicystyczno-popularyzatorską na łamach czasopism literackich, współorganizowali wydarzenia kulturalne z udziałem słoweńskich twórców, redagowali zbiory i antologie, wcielali się w role rzeczników dzieła, agentów literackich, uczestnicząc w różnych etapach procesu wydawniczego. Ich głos wybrzmiał również we wstępach lub posłowiach do przygotowanych przez nich przekładów oraz w wywiadach, co jest niewątpliwie cenne zarówno z uwagi na przybliżanie w ten sposób ważnego kontekstu społeczno-kulturowego dzieła obcej literatury, jak i zwiększanie możliwości dotarcia dzieła do rąk czytelnika sekundarnego. Wskazując na pola działania tłumaczy, wykorzystano zaplecze teoretyczne i pojęcia proponowane przez francuskiego socjologa Pierre'a Bourdieu, ponieważ jego teoria oferuje szeroki słownik terminów oraz całościowy model badania i opisu różnych rzeczywistości społecznych i kulturowych, a także sposobów działania w ich obrębie.

SŁOWA KLUCZOWE | literatura słoweńska w Polsce, przekład literacki, działania tłumacza, teoria Bourdieu, polsko-słoweński dialog międzykulturowy

Monika Gawlak

The Translator's Voice in a Polish-Slovenian Intercultural Dialogue

SUMMARY | The term translator's voice' in the article is understood primarily as the translator's participation and involvement in the development of the Polish-Slovenian dialogue in the translation field. This voice reverberates already at the level of the title if it differs from the title of the original work, as discussed on selected examples (titles of novels by France Bevk, Ivan Potrč, Miha Mazzini). Importantly, these activities are not limited to the translation of the work. Especially in the case of translations from the so-called peripheral languages. In this case, the role of the translator becomes important as an intermediary, ambassador, animator, who, thanks to his or her passion, is also involved in translation-related activities. Translators of Slovenian literature in Poland (after 1989) have conducted journalistic and popularizing activities in literary magazines, co-organised cultural events with Slovenian authors, edited collections and anthologies, became spokespersons of the work and literary agents, participating in various stages of the publishing process. Their voices were also heard in introductions or afterwards to the translations they prepared and in interviews, which is undoubtedly valuable both because it brings closer the important socio-cultural context of a work of foreign literature, and because it increases the possibility of the work reaching the secondary reader. In pointing to the fields of translator's activities, the article uses the theoretical background and concepts proposed by the French sociologist Pierre Bourdieu. His theory offers a wide range of terms and a comprehensive model for examining and describing various social and cultural realities, as well as ways of acting within them.

KEYWORDS | Slovenian literature in Poland, Literary Translation, Translator's activities, Bourdieu's theory, Polish-Slovenian intercultural dialogue

MONIKA GAWLAK | dr nauk humanistycznych, literaturoznawczyni, słowenistka, zatrudniona na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach. Jej zainteresowania naukowe koncentrują się m.in. wokół zagadnień recepcji i kulturowych uwarunkowań przekładu oraz socjologii literatury (również tłumaczonej). Bada dwudziestowieczną literaturę słoweńską oraz jej polskie przekłady. Jest autorką monografii pt. *Świat poetycki Gregora Strnišy* (2012) oraz artykułów z zakresu literaturoznawstwa i przekładoznawstwa. Tłumaczy z języka słoweńskiego teksty literackie i naukowe.